

EEN VROLIJKE WETENSCHAP

HET ONVERBIDDELIJKE WERELDBEELD

VAN WILLEM FREDERIK HERMANS

Ik moet veertien of vijftien zijn geweest toen ik mijn moeder te kennen gaf dat ik nu alle jeugdboeken wel had gelezen. De bibliotheek op school had ik uit, de boekenplanken thuis had ik al lang en breed vermalen. Ook de boeken van mijn vader, weliswaar talrijk maar met slechts één thema: de Tweede Wereldoorlog, had ik gelezen. Soms geromantiseerde verhalen, meestal boeken met harde feiten en analyses. Ik had de foto's van massagraven en executies gezien, de man die in de camera kijkt, op zijn knieën aan de rand van een groeve vol lichamen; daarnaast een Duitse soldaat in uniform met open kraag die hem een pistool in de nek houdt.

Het werd tijd, zo moet ik hebben gedacht, dat ik werd ingewijd in een andere wereld, die me zou kunnen vertellen waar deze feiten vandaan kwamen. Die me op het spoor zou kunnen brengen van wat ik toen het onbegrijpelijke moet hebben genoemd en wat later het ongerijmde is gaan heten. Die open blik, die open kraag.

Lezen was altijd mijn grootste geluk geweest, omdat ik er aanzetten in vond van een immense, positieve verbeeldingskracht, voorstellingen van werelden waarin bovenmenselijke moed en inspanningen heil brachten. Als er aan die ronde wereld waarin uiteindelijk alles goed zou komen werd geknaagd dan leidde dat weliswaar tot enig verdriet, maar verdriet dat inzicht verschaftte. Gedoseerde pijn, zoals kinderen ook een kleinere dosis aspirine krijgen om te "genezen".

Ik verwachtte veel van de literatuur zonder precies te weten waarom. Zonder de woorden te kennen, zonder het vocabulaire te bezitten om eigenschappen van literatuur te benoemen, moet ik toch hebben gedacht dat de literatuur een wereld van lagen zou kunnen beschrijven, niet langer eendimensionaal, niet langer rooskleurig, niet langer

HENK PRÖPPER

werd geboren in 1958.

Is neerlandicus en schrijver.

Leidde van 1998 tot 2003 het Institut

Néerlandais in Parijs en is sindsdien

directeur van het Nederlands

Literair Productie- en Vertalingenfonds (NLPVF).

Adres: Singel 464, NL-1017 AW Amsterdam

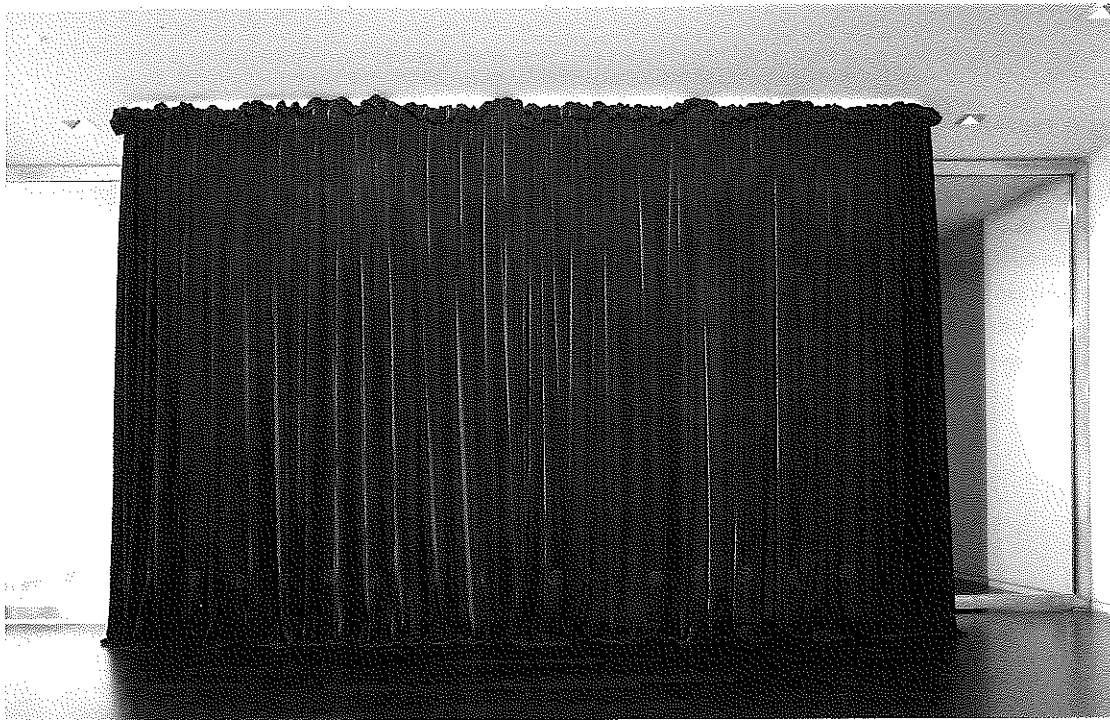
---

uitsluitend feitelijk. Iets roezigs, iets van tastend begrijpen moet ik ook met de literatuur hebben geassocieerd, daarin dus zeker een residu van het lezen in de kindertijd, en ook een verbinding met de droom die onbegrijpelijke dingen doorlichten kan.

Duiding, betekenisgeving, inzicht, mijn verlangen daarnaar moet mijn moeder hebben gevoeld. Ze zei mij: "Als je literatuur wilt lezen, dan moet je dit boek lezen." Ze gaf me *De donkere kamer van Damokles* in handen van de schrijver Willem Frederik Hermans. Ze verschafte me verder geen gebruiksaanwijzing. Ofschoon ze lerares Nederlands was leidde ze het boek niet in. Ze vertrouwde er blijkbaar op dat ik het boek verstouwen kon. Toch moet het voor haar een enigszins plechtig moment zijn geweest, aangezien ik zo duidelijk om literatuur had gevraagd en literatuur haar grote passie was. Terwijl de Bijbel dagelijks aan exegese werd onderworpen, werd mijn inwijding in het universum van Hermans en de literatuur aan de goden overgelaten.

Zij heeft daar goed aan gedaan en ik ben haar nog altijd dankbaar daarvoor. Vanaf die dag is de literatuur voor mij verbonden geweest met mijn doop in het donkere water van Hermans. Precies dat inzicht kreeg ik, dat onderdompeling in troebelheid en duisterheid een soort zegening kan betekenen. Hermans schonk mij het zwarte raadsel, de wonderlijke schoonheid van het ongerijmde.

Ik herinner mij dat ik, niet lang daarna, op school een spreekbeurt hield over Hermans en *De donkere kamer van Damokles*, en dat ik voor mijn gevoel lange tijd gloedvol heb gesproken. De woorden kwamen alsof ik een soort Paulus was die iets wilde openbaren. Ik wilde, denk ik, begrijpelijk maken dat er dingen zijn die onbegrijpelijk zijn en dat je dat weer op zulk een manier kan opschrijven, verbeelden, dat die

Koen Deprez, *Het denkbare huis*, Izegem, Foto Verduyck & Dujardin.

onbestemdheid toch een vorm van inzicht kan betekenen. Een gecompliceerd verhaal kortom, dat vermoedelijk nogal onbegrijpelijk was en hooguit boeiend door mijn gedrevenheid. Waar het mij om gaat is echter juist die gedrevenheid, niet zozeer het apostolische karakter ervan, het verlangen anderen tot hoger inzicht te brengen, of het onkenbare te beschrijven, maar wel de pure geestdrift die kan ontstaan door een tekst, door een verhaal. Verschillende van de romans van Hermans hebben op mij de werking gehad zoals ook de scheikundedoos die kortstondig had. Een geslaagde proef leidde tot de grootste mate van tevredenheid, een brouwsel van overmoed en bescheidenheid. Tot het inzicht dat weliswaar een kleine stap was gezet om de materie te doorgronden, maar ook dat de materie oneindig was, oneindig zoals de wereld van de literatuur, de verhalen.

Het werk van Willem Frederik Hermans werd tot voor kort niet of nauwelijks vertaald. Allerlei kleinere, particuliere zaken liggen daaraan ten grondslag. Recentelijk verschenen echter — tot mijn grote geluk — vertalingen in onder meer Duitsland, Frankrijk, Engeland en Italië, zodat we mogen aannemen dat snel allerlei andere vertalingen zullen volgen. Door de aard van mijn werk sprak ik de laatste jaren veel en vaak over Hermans, maar ik deed dat op basis van een lectuur van lang geleden, van de jongeman van de scheikundedoos. Steeds viel mij op met hoeveel geestdrift — en hoe

doeltreffend daarom — ik sprak. Tegelijkertijd kreeg ik almaar sterker het gevoel dat mijn verhalen een verbeelding op zich vormden, weergaven waren van gedroomde boeken als het ware. En ik vroeg mij af of die verbeelding en beleving overeind zouden blijven bij herlezing, of ze enigszins in overeenstemming waren met de romans zoals ik ze nu na zoveel jaar zou lezen. Of dat ik geheel nieuwe boeken zou lezen die maar weinig vandoen hebben met de lectuur van een jongeman.

Al lezende, al herlezende, deze laatste maanden, moest ik geregeld denken aan de definitie van Jorge Luis Borges van “klassiek”. Wat is volgens hem een klassiek werk? “Klassiek is dat boek dat in een land of groep landen gedurende een langere tijd gelezen wordt alsof alles erin weloverwogen, fataal en diepgaand als de kosmos is en zich leent tot eindeloze interpretaties. [...] Klassiek is niet een boek (ik herhaal het) dat per se die of die verdiensten bezit; het is een boek dat de mensengeneraties, hiertoe door verschillende redenen gedreven, lezen met tevoren vaststaande geestdrift en met een mysterieuze loyaliteit.”

Deze definitie is in allerlei opzicht van toepassing op de kleine exercitie die ik zojuist voltooid. Ik herlas *De tranen der acacia's* (1949), *Ik heb altijd gelijk* (1951) en *De donkere kamer van Damokles* (1958). Wonderlijk genoeg herkende ik na zoveel jaar zo

ongeveer alles, speciaal in *De donkere kamer van Damokles* dat ik destijds als eerste las. Hele zinnen en passages bleken gegrift in mijn geheugen, ik mompelde ze als het ware mee. Hoe ondoorzichtig de plot ook is, die ondoorzichtigheid maakt zelfs de kern uit van het boek, die bleek mij opnieuw volkomen weloverwogen en fataal, zoals Borges als criteria noemt voor een klassiek werk. Tegelijkertijd waren de romans voor mij volkomen nieuw, volkomen fris, vooral door de ideeën, het intens politieke bewustzijn en de messcherpe analyses van menselijk gedrag, die mij vroeger grotendeels waren ontgaan. Het was alsof ik twee generaties tegelijkertijd vormde, en ik me vaderlijk over mezelf boog. De oudste (ik als jongeman) las met vaststaande geestdrift diep doorleefde teksten, bijna als poëzie, trillend van spanning en betekenis; de jongste (ik op gevorderde leeftijd) las verhalen die hun historische context en bepaaldheid ver ontstegen en in de hoogste mate actueel en boeiend waren. Vele analyses van maatschappelijke, politieke en geopolitieke ontwikkelingen bleken nu bijna profetische kracht te bezitten, de merkwaardige onontkoombaarheid die zich alleen in romans zo sterk kan manifesteren waardoor die als het ware vooruitlopen op werkelijke historische ontwikkelingen. Dat geldt in de Nederlandse literatuur voor onder meer *Max Havelaar* van Multatuli, voor *Mystiek lichaam* van Frans Kellendonk, en zeker ook voor deze trits romans van Willem Frederik Hermans.

Wat bleef bij herlezing, was mijn verbazing over de enorme geladenheid van deze verhalen. Ze zijn ongemeen spannend en die spanning zit hem niet alleen in de handeling, maar ook en vooral in de zinnen en ideeën. Die zit zelfs in de vanzelfsprekendheid waarmee ze, hoe raadselachtig soms ook, zijn opgeschreven. Ze zijn als een volmaakte turnoefening. De beheersing moet echter tot het einde worden volgehouden. En de reeks van bewegingen die lichaam en wereld in steeds andere (gevaarlijke) verhoudingen tonen, moet worden gevolgd door een feilloze afsprong en landing. En wat als zich op de plaats van de afsprong een afgrond bevindt? Die vraag lijkt onderhuids altijd aanwezig.

Destijds werd ik vooral gegrepen door het idee dat de wereld een glibberige is waarin je je leven nooit zeker bent, waarin je naam en identiteit inwisselbaar zijn en geen zekerheid bieden dat je wordt herkend. Waar een jongeman en velen met hem hun leven lang herkenning zoeken, presenteert Hermans — zoals Roland Topor dat doet in zijn tekeningen — situaties waarin de vanzelfsprekendheid van de herkenning wordt ondergraven. Wie ben je eigenlijk als je niet wordt herkend en voor een ander wordt aangezien? Hoe lang kun je blijven geloven dat je degene bent die je denkt te zijn als niemand je als zodanig herkent? Wat als anderen koste wat het kost een slecht mens in je zien, hoe recht is dan de weg waarop je loopt? Bepaal je met andere woorden je eigen koers of word je gedreven door allerlei onbewuste (duistere) verlangens, erger nog: door mechanieken buiten je waar je geen enkele greep op hebt?

Koen Deprez, *Het denkbare huis*, Izegem, Foto Vercruyse & Dujardin.

Bij mijn recente lezing werd die persoonlijke en psychologische dimensie veel meer een algemene en filosofische. Veel sterker zag ik nu hoe zwart Hermans' wereldbeeld en maatschappijvisie zijn. Zo je al in het goede mocht geloven, dan ontnecht het lezen van deze werken enorm. Doodleuk zegt het ene personage tegen het andere: "Jij denkt dat mensen goed voor je zullen zijn als jij goed voor ze bent." Zo'n zin slaat de bodem uit iemands leven, en zeldzaam doeltreffend. Zo'n opmerking geeft ernstig te denken, maar brengt ook nuchterheid, een soort merkwaardige koelbloedigheid die tevens het residu is van deze lectuur. Deze werken lezen geeft je de mogelijkheid opnieuw te beginnen, bij niets, bij een kaalslag die ook weer ruimte biedt. Goedgelovigheid leidt tot niets, je zult steeds opnieuw moeten beginnen om tot iets te komen. Weinig Nederlandse literatuur definieert zo openlijk, en zo weinig ons egalitaire denken ondersteunend, domheid en sentimentaliteit als funeste eigenschappen. Met welke middelen blijf je overeind in een koude wereld waarin alles slechts kortstondig broeit, zoals de lust bij een hoer, om een beeld te gebruiken dat bij Hermans past? Veel van Hermans' personages kiezen voor de leugen, maar alleen heel intelligente leugenaars beheersen dat instrument. De meeste leugenaars weten niet eens waarom ze liegen. Ze laten zich leiden door omstandigheden, maar kiezen de makkelijke weg waarmee ze zich vaak definitief in de nesten werken. Niets tekent een zwakkeling zozeer in het oeuvre van Hermans als het onvermogen om goed te liegen.

Anders dan bij de verwante auteur Houellebecq is het zwart van Hermans vol reliëf, telkens verrassend door de naaktheid en de natuurlijkheid van de taal. Door de eigen-gereide, nietsontziende humor ook, de ontzaglijke pret waarmee in het zwart nog diepere tonen worden getroffen. Als personages met elkaar praten, is het vaak, zoals bij Grunberg, om elkaar te treiteren of te misleiden, zelden om iets mee te delen, of te delen. Bij Hermans kunnen woorden bijna letterlijk doden. Zijn personages spreken de woorden uit die wel in mensen opkomen, maar toch zelden onze monden verlaten, dat is een bijna theatrale conventie in zijn werk. De verbazing over de dodelijke precisie van de ene uitspraak is nog niet over of een volgende feilloos uitgesproken formule volgt, en toch — en dat is het wonderlijke — lijken die zinnen volkomen realistisch. Het werk van Hermans wekt nooit de indruk artificieel te zijn of bedacht, het is als een natuurverschijnsel. Een storm waarmee je je kunt meten en waar je als herboren uitkomt, gescherpt, klaar om de strijd aan te gaan en hopelijk iets tot stand te brengen.

Hermans is niet van de schone letteren, en streven naar schoonheid vindt men in zijn werk hooguit bij weekdieren. Sterk ontwikkeld is wel zijn gevoel voor lelijkheid. Niemand beschrijft het uiterlijk van mensen zo ongenadig als hij (of zijn personages), en zelden waren seksuele handelingen zo onbeholpen en menselijke verhoudingen zo groezelig als in zijn verhalen. Met dat patina van lelijkheid dat hij over de wereld legt, weet Hermans atmosferisch de tijd van de Duitse bezetting (1940-1945) voelbaar te maken, de verloedering, de angst, het eigenbelang, de vaak onduidelijke relaties en acties van mensen. Feilloos beschrijft hij zo het schemergebied waarin helden en collaborateurs een zekere inwisselbaarheid hebben. Dat is geen vrolijke wetenschap. De ontoereikendheid van menselijk denken en handelen in crisissituaties is immens, de schaarse goede impulsen worden niet of nauwelijks opgemerkt. Veel van zijn visies en analyses stemmen sowieso slechts vrolijk door hun pregnantie. "Goede manieren zijn in onze tijd maar een vorm van onhandigheid. Bescheidenheid heet tegenwoordigheid een minderwaardigheidscomplex," mijmert de hoofdpersoon in *Ik heb altijd gelijk*, negentiende-eeuwse eigenschappen dus waarmee je in deze tijd (eind jaren veertig van de twintigste eeuw) geen steek verder komt. Het zijn zelfs gevaarlijke eigenschappen waardoor je als niet van deze tijd en als een zwakkeling wordt herkend.

In *De donkere kamer van Damokles* spreekt een SS'er de hoofdpersoon op eenzelfde wijze toe: "Neem Dostojevsky. Bij Dostojevsky komen mensen voor die zachtaardig, goedhartig, edelmoedig, vrijgevig, heilig zijn, maar het zijn zonder uitzondering krankzinnigen. Zo is het! De mens is alleen goed uit berekening, krankzinnigheid of lafheid." Vervolgens ontvouwt hij een hele theorie over de ontwikkelingen die de mensheid na de Tweede Wereldoorlog te wachten staan. "Jodenvervolging? Let op mijn woorden! Binnen een jaar of twintig zullen de Engelsen, de Amerikanen en de Russen

de joden laten uitroeien door de Arabieren als dat in hun kraam te pas komt. [...] Of ze laten de Arabieren uitroeien door de Joden. Ik troost je maar!”

Van wie is er in zo'n amorele wereld dan nog enig heil te verwachten? Van intellectuelen? De SS'er die ik zojuist opvoerde, noemt zichzelf een intellectueel, een amorele theoreticus. Van de politiek? De roman *Ik heb altijd gelijk* bevat hilarische scènes over de oprichting van een politieke partij:

“Waar ik naartoe wil is dit: ik wil een partij oprichten, een nieuwe partij. Jij wordt het intellect.

‘Er zijn honderdachtentwintig politieke partijen in Nederland.’

Dat komt doordat de intellectuelen ook in goede ideeën niet geloven. Daardoor richten alleen stommelingen partijen op. Daarom worden er alleen stommiteiten uitgehaald in de Nederlandse politiek. Maar dat moet uit zijn. Ik wil een partij oprichten die daar een eind aan maakt. En jij moet meedoen. Jij kunt de massa opzweepen.”

Deze passage legt feilloos de bijna natuurlijke scheiding tussen politiek en intelligentia bloot. Want waarom is het intellect van onze hoofdpersoon zo noodzakelijk voor deze nieuwe partij? Niet voor zijn goede ideeën, maar om de massa op te zweepen (een buitengewoon treffende analyse van de moderne politiek).

Ontslaat dit intellectuelen van de plicht om deel te nemen en hun goede ideeën en inzichten te verwezenlijken? Dat zeker niet. Sterker dan veel romantische, idealistische verhalen installeert de koude, zinloze wereld van Hermans het verlangen naar kritische zin, naar negentiende-eeuwse hoffelijkheid en krankzinnige goedheid, naar vlijmscherpe analyses die niet meebuigen met de algemene teneur. Zulke boeken kun je een kind wel geven.

In de in 2005 door uitgeverij De Bezige Bij opgestarte reeks *Volledige werken* van Willem Frederik Hermans zijn tot nog toe drie delen verschenen. Zie ook www.willemfrederikhermans.nl.

“Het denkbare huis” dat op de foto's bij dit artikel afgebeeld wordt, beslaat één bouwlaag in een appartementsgebouw in het West-Vlaamse Izegem. Die is door architect Koen Deprez ingericht op basis van de roman *Denkbaar de god, de god denkbaar* van Willem Frederik Hermans. In dat boek doen dingen zich niet voor omdat ze deel uitmaken van een afgerond verhaal, maar omdat ze “denkbaar” zijn. Het interieur bevat geen illustraties van de roman, maar probeert een gelijkaardige coherente maar in essentie willekeurige werkelijkheid te construeren waar je in kunt wonen. Van 2 tot 28 januari 2007 werden foto's en tekeningen van dit huis tentoongesteld in het internationale literatuurhuis Passa Porta in Brussel. Voor meer informatie kunt u terecht bij architect Koen Deprez, Galgstraat 127, B-1600 Sint-Pieters-Leeuw, België, tel. +32 (0)2 377.52.99, e-mail kdeprezbpp@telenet.be.